

Sinagoga - simbol sudbine zagrebackih Židova

Ova se izložba bavi sudbinom sinagoge u 20. stoljeću, odnosno poviješću praznog mjesta što je poslije rušenja sinagoge 1941/42. godine zinulo u središtu Zagreba, a koje je zagrebačkoj Židovskoj općini predano u posjed i vlasništvo posljednjeg dana 1999. godine.

Sinagoga u Ulici Marije Valerije, poslije Ulici Josipa Jurja Strossmayera i napokon Praškoj, ostala je jedina reprezentativna sinagoga u Zagrebu, iako su, nakon što je ona sagrađena, u različitim kućama i u različitim dijelovima gradskog središta postojale bogomolje ortodoksne i sefardske općine. Hram - što je velika sinagoga i stvarno i simbolično bila - bio je mjesto okupljanja cijele židovske zajednice Zagreba, napose u doba velikih blagdana, bez obzira na razlike u bogoslužju. O tome neizravno svjedoči parohet što ga hramu u spomen na svog oca utemeljitelja i rabina ortodoksne općine Josipa Hochstädtera godine 1914. daruje njegov sin David - jedan od rijetkih sačuvanih sakralnih predmeta iz zagrebačke sinagoge. On je na ovoj izložbi ponajprije u službi evokacije, za koju među ostacima ostataka baštine ima malo uporišta.

Zajednici narasloj 1900. na više od 3.000 članova hram sa svojih 400 mjesta postaje pretijesan, pa se počinje razmišljati o preinaci unutrašnjeg rasporeda kako bi ih se dobilo što više. Od 1901. godine do sredine tridesetih godina ugledni zagrebački arhitekti, uglavnom pripadnici zajednice, predlažu preinake hrama, od kojih je realizirana tek jedna, godine 1923. Njezin je učinak ne suviše upadljiva arhitektonska i simbolična promjena *arona ha-kodeša*, iza kojeg su premještene orgulje, kako bi se zapadnu galeriju oslobodilo za nova mjesta. Korpusu ideja i nacрта, koji se prvih tridesetak godina 20. stoljeća bave arhitekturom sinagoge, posvećen je u katalogu poseban prilog arhitekta Aleksandera Lasla, koji je nacрте otkrio, proučio i protumačio.

Od 1933. godine, iz koje potječu posljednji od tih nacрта, Židovska općina Zagreb postaje veliko prihvatilište Židova, izbjeglica iz nacionalsocijalističke Njemačke (55.000 osoba). Golem rad i energija usmjeruju se zbrinjavanju i upućivanju ljudi u slobodne zemlje svijeta. Židovska intelektualna elita u svim medijima javnog izražavanja upozorava na bujanje antisemitizma i njegove pogubne posljedice, ne samo za Židove nego za budućnost svijeta.

Još prije izbijanja Drugog svjetskog rata prvi jugoslavenski antižidovski zakoni najavljuju ono što će Židove, ponajprije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, zadesiti proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske, satelita Trećeg Rajha, i uspostavom fašističke ustaške vlasti 1941. godine. U genocidu - kojim se "rješava židovsko pitanje" - nestaju četiri petine prijeratnog židovskog pučanstva. Masovno ubijanje ljudi prati uništavanje svih oblika njihovog kulturnog izraza i njihove baštine. Rušenje zagrebačke sinagoge od jeseni 1941. do proljeća 1942. godine simbol je početka Holokausta u Zagrebu i Hrvatskoj. Fotografije njezina razaranja, koje je ustaška "promičba" sustavno pratila, predstavljene su u toku 1942. godine građanskoj javnosti Zagreba, Dubrovnika, Karlovca, Sarajeva, Vukovara i Zemuna na izložbi *Židovi - izložba o razvoju židovstva i njegovog rušilačkog rata u Hrvatskoj prije 10. 4. 1941. - rješenje židovskog pitanja u Hrvatskoj*.

Iz ruševina sinagoge, Ivo Kraus, jedan među preživjelim zagrebačkim Židovima, koji su poslije oslobođenja 1945. godine obnavljali život preostataka zajednice, izvukao je nekoliko fragmenata hrama i pohranio ih kao relikvije u povijesnom sjedištu zagrebačke Židovske općine

u Palmotićevoj ulici 16. Na praznom zemljištu 1959. je godine postavljen montažni objekt robne kuće. On je izgorio posljednjeg dana 1980. godine. No nekoliko godina prije toga u urbanističkim se studijama razmatra inzula-blok u kojem je i parcela razorene sinagoge, nacionalizirane i proglašene "društvenim vlasništvo". Te studije predviđaju na mjestu, obilježenu tragičnom simbolikom, i opet robnu kuću, koja bi zamijenila montažni objekt. Godine 1977. uistinu se raspisuje natječaj za arhitektonsko rješenje robne kuće, koja se stjecajem okolnosti ne gradi.

Tek poslije 1986. godine, kada Židovska općina Zagreb počinje razmatrati mogućnost izgradnje židovskog kulturnog centra i memorijalne sinagoge na svojem, još otuđenom zemljištu u Praškoj ulici 7, mjesto i njegova povijesna simbolika potiču razmišljanja zagrebačkih arhitekata o njihovu obilježavanju. U sklopu priprema za izradu provedbenog urbanističkog plana Donjega grada, arhitekt Branko Siladin, koji je 1977. s Hildegard Auf Franić sudjelovao u natječaju za robnu kuću, predlaže alternativno rješenje za Prašku ulicu 7. I arhitekt Boris Morsan, autor prvonagrađenog rada za robnu kuću, također iste godine, bez ikakva izvanjskog poticaja, izrađuje skicu Židovskog centra - umjesto robne kuće. Siladinov projekt, koji na razini tadašnjeg znanja o srušenoj sinagogi i u duhu tadašnjih arhitektonskih teorijskih postulata, prvi razrađuje simboliku i sadržaj Židovskog kulturnog centra sa sinagogom, Židovska zajednica ne prihvaća.

U intenzivnim raspravama unutar Općine uobličuje se potom koncepcija kulturnog centra i sinagoge i priprema izgradnja, koja bi uslijedila poslije međunarodnog natječaja za arhitektonsko rješenje zgrade. Unatoč podršci iz zemlje i inozemstva, projekt se ne realizira zbog odugovlačenja gradskih vlasti da pridonesu svoj udio u pripremama izdavanjem potrebnih dokumenata.

Rasapom Jugoslavije godine 1991. židovske općine Hrvatske istupaju iz Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Židovska općina Zagreb postaje osovinom okupljanja i rada židovske zajednice Republike Hrvatske. Iste godine zgrada Općine u Palmotićevoj 16 teško stradava od podmetnutog eksploziva. Kuća se, uz pomoć države, obnavlja 1992. godine, a poslije konsolidacije života i još za trajanja oružanog napada na Hrvatsku, nanovo se počinje razmišljati o gradnji židovskog kulturnog centra i sinagoge u Praškoj ulici 7. Nanovo se razmatra njegov sadržaj i arhitektonsko-simbolični karakter. Pretpostavka realizacije je povrat zemljišta, što židovska zajednica očekuje od Zakona o denacionalizaciji i restituciji oduzete imovine. Donošenje tog zakona odugovlači se godinama. Na samom pragu 2000. godine zemljište u Praškoj vraćeno je Općini.

Od 1996. godine, kada se svečano obilježava 190-a obljetnica osnutka zagrebačke Židovske općine i proširuju vijesti o pripremama za izgradnju u Praškoj ulici 7, javlja se zanimanje javnosti za nju. U razdoblju do 2001. osam diplomskih radova studenata Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu bavi se temom židovskog kulturnog centra i sinagoge u Praškoj ulici, a početkom 2001. oni su tema arhitektonske radionice dodiplomskog studija u kojoj sudjeluje deset studenata. Polazeći od pretpostavljenog i tek dijelom utvrđenog sadržajnog programa, ti radovi, izrađeni pod paskom iskusnih mentora-profesora, izražavaju poimanja mladih, otvorenih ljudi o problemu, koji će se u punom opsegu postaviti tek očekivanim natječajem.

Istodobno novine *Ha kol*, glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj, pokreću anketu o

obliku buduće zgrade. Poput većine sudionika slične ankete, koju su još 1987. i 1988. provele te novine, tada pod nazivom *Bilten Jevrejske općine Zagreb*, i sada svi anketirani podržavaju naum, a većina smatra da zgrada mora nositi snažno simbolično obilježje koje upućuje na memoricid, počinjen u Holokaustu.

I tekstovi objavljeni u tisku i reakcije u različitim medijima posljednje dvije godine svjedoče o svojevrsnoj osmozi između projekta Židovske općine i javnosti Zagreba. U njima se i jasno razabire svijest o važnosti etičkog, urbanog i kulturnog izazova što ga prazno zemljište zagrebačke sinagoge predstavlja za Židove i grad Zagreb.

Izložba je mali korak na putu njegova ostvarenja.